

KIM KATALIN

Az Erkel-operák kanonizációjáról 19. századi lexikonok Erkel-szócikkei

Erkel operáinak recepciótörténetéről az *Erkel Ferenc Operák* kritikai összkiadás kötetének előkészítése során végzett kutatásoknak köszönhetően ma már lényegesen többet tudunk, és ez időszűrővé teszi, hogy Erkel korabeli megítéléséről alkotott képünket is felülvizsgáljuk.¹ Érdemes éppen ezért egy olyan területet megcéloznunk, a zenei lexikográfiát, amely az operaszínpadot némiképp távolabbról nézve talán objektívebb képet ad Erkel kortárs megítéléséről, illetve – és ez talán még fontosabb – korabeli ismertségéről itthon és külföldön.

A *Hunyadi László* magyar nyelvterületen kívüli bemutatásával kapcsolatos kísérleteket kutatva, már az opera közreadásakor törekedtem a *Hunyadi László* párizsi bemutatójára tett erőfeszítéseket – Thalberg, Anne de la Grange, Szemere Bertalanék próbálkozásait – jobban megismerni.² Zenetörténeti szempontból is érdekelt, de még jobban közreadóként: a párizsi bemutató reményében átalakított változat

-
- 1 DOLINSZKY Miklós – SZACSVAI KIM Katalin (közr./ ed.): *Erkel Ferenc: Bátor Mária. Opera két felvonásban / Opera in two acts*. Bevezető tanulmány/ Introduced by Miklós DOLINSZKY. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár/ Issued by the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences in Association with the National Széchényi Library (Budapest, Rózsavölgyi, 2002) (= *Erkel Ferenc Operák/ Ferenc Erkel Operas 1/I–II*); SZACSVAI KIM Katalin (közr./ ed.): *Erkel Ferenc: Hunyadi László. Opera négy felvonásban / Opera in four acts*. Bevezető tanulmány/ Introduced by Tibor TALLIÁN és/ and Katalin SZACSVAI KIM. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár/ Issued by the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences in Association with the National Széchényi Library (Budapest, Rózsavölgyi, 2006) (*Erkel Ferenc Operák/ Ferenc Erkel Operas 2/I–III*); DOLINSZKY Miklós (közr./ ed.): *Erkel Ferenc: Bánk bán. Opera három felvonásban / Opera in three acts*. Bevezető tanulmány/ Introduced by Miklós DOLINSZKY. Közreadja a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és az Országos Széchényi Könyvtár/ Issued by the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences in Association with the National Széchényi Library (Budapest, Rózsavölgyi, 2009) (*Erkel Ferenc Operák/ Ferenc Erkel Operas 3/I–III*).
- 2 KIM Katalin: „Erkel és Liszt. Adalék a Hunyadi László külföldi előadásaihoz”, in Domokos Zsuzsa – Csengery Kristóf – Cselényi Máté (szerk.): *Liszt és magyar kortársainak kapcsolata*

partitúráját Erkel 1863-ban elküldte Szemere Bertalanéknak Párizsba, az meg is érkezett, de e *Fassung letzter hand* későbbi sorsáról nincs tudomásunk.

Szemere Bertalan és feleségének, Szemeréné Jurkovich Leopoldina párizsi próbálkozásának kutatása számomra azért is emlékezetes, mert ennek köszönhetően ismertem meg Erkel – azt hiszem egyetlen olyan levelét –, amelyben megnyílik magával és a pest-budai viszonyokkal kapcsolatban. (A levelet Albert Gábor adta közre, a levélből vett idézetet téve kötete címébe: *Sok itt a baj, uram, mindenben nagyon is sok!*– írja Erkel Szemere Bertalannak.³) Nincs hol komponálnia, nincs külön szobája és nincs librettista, librettó – számára ez lett volna egy esetleges párizsi bemutató nyeresége, egy jó librettót találni:

„Őszintén megvallva, én e nem álmodott vállalat sikerülésének s létesítésének igen nagyon örülnék és pedig nem annyira ambícióból, mint inkább azon kapocs és összeköttetésért, melytől én a siker esetében nem jelentéktelen eredményeket várok. Engedje meg, hogy szabadon kissé szincerizálhassak [őszintén beszélhessek], – úgyis rég az ideje, hogy rokonérzelmű egyéniséggel szemközt élveztem a bizalmas eszmecserélgetés gyönyöreit. Nem tartozom azok közé, kikben az öntudat szerfelett fel van csigázva, – kik magukat túlbecsülik, éppen nem, de annyit tisztán érzek, s öntudatosan ki is merem mondani, hogy aránylag több bennem a készség, akarat és hivatás, mintsem az itt nyújtott létező alkalom azokat alkalmazhatni, érvényesíthetni!

Sok itt a baj Uram mindenben, nagyon is sok! Egyik nagy kalamitásunk a szövegek hiánya. Költőink tehetségesebb része nem szeret librettók készítésével foglalkozni, – a többi meg nem tud hozzá: – verset faragni a holdvilágról, és Zephirekről órákhosszat ábrándozni, ebből áll az egész mesterségük! – Helyén lehet a fabrikátumok e neme is románcokban, egyes dalokban, – de nem való, hogy valahogyan egy egészé összerácselelve operaszöveget képezzen; pedig ez –a hiányos, többnyire szerencsétlen scenírozást nem is említve, nincs nálunk másképpen. Én részemről már többször oly librettóval lepettem meg, melynek a ráfogott, pusztá elnevezésen kívül a szó teljes értelmében legkisebb tárgya vagy cselekménye nem volt; - ily nem létező szituációkból tessék aztán a zenének valamit produkálni!

Szegényül, vagyunk Uram e részben! de azért mégis megvan mellette a sok tarka praetensio [önhittség], kivált a praepotens irkászsereg részéről, kik szakavatott kompetens kritikusoknak, műbíráknak és a közvélemény képviselőinek szeretik magukat elneveztetni, de azért soha egy talpra esett jó ötlettel, tanáccsal vagy okos észrevétellel

Magyarország művelődéstörténetének tükrében (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2023), 9–27.

3 ALBERT GÁBOR, *Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865)* (Budapest: Balassi, 1999).

az ügy előmozdításához nem járulnak, hanem igen is hatnak ellenkezőleg, kapcáskodnak, hívatlanul beleavatkoznak mindenbe, még a legprivátabb viszonyokba is, csinálnak izgágát, zajt, botrányt, quantum satis s mindezt nem a művészet érdekében, hanem személyeskedésből, aljas egoizmusból.”⁴

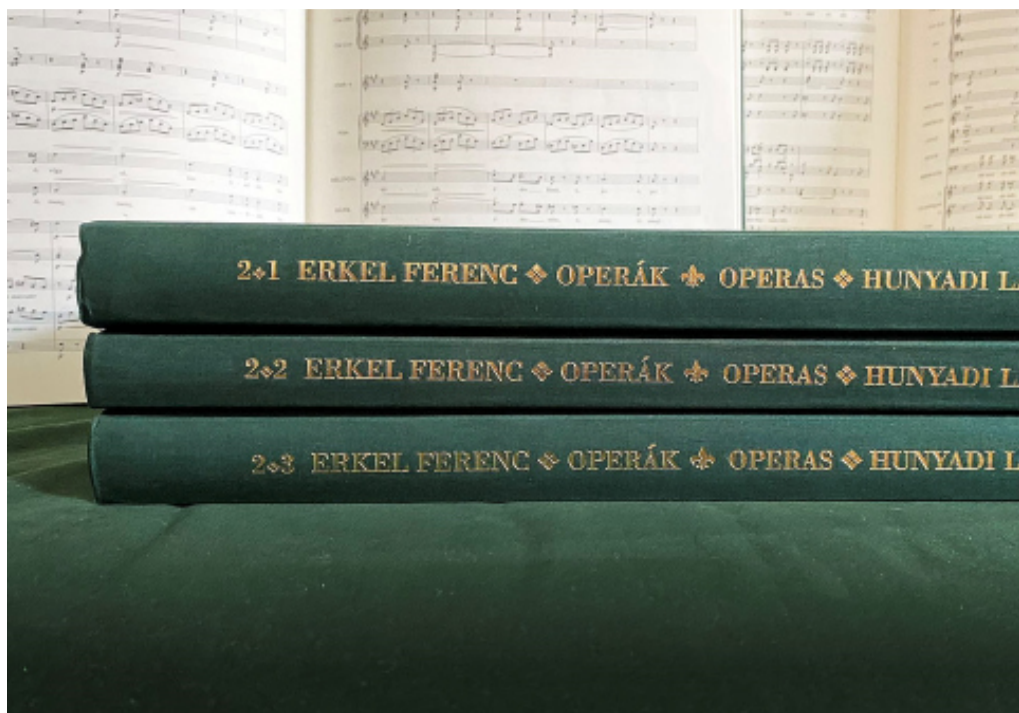
Meglepő gondolat a magyar nemzeti opera megteremtőjétől. Amikor ezt olvastam, nem hittem Erkelnek. Pontosabban elhittem, hogy igazat mond, de nem láttam, hogyan is képzelte. Milyen operalibrettóra számított egy párizsi librettistától? Semmiképp sem magyar történelmi témájúra, vagy magyarított verzióban gondolkodott? Vagy ez inkább egy kiugrási kísérlet volt a hétköznapi szorításából? Nemzetközi karrier reménye tárult fel előtte? Talán utóbbi, legalábbis a levél erre utal, érdemes pár sorát idéznünk:

„Mindezek után tulajdonképpen csak azt akartam mondani, hogyha a szeszélyes szerencse tévedésből egyszer már csak engem is (bár ha rövid ideig is) üldözőbe venne, s operám a francia közönség ízlésével találkozna, megragadnám az ezeriben egyszer kínálkozó kedvező alkalmat, s az új összeköttetést kizsákmányolnám leginkább arra, hogy egy jobbacskára francia vagy olasz librettó birtokába juthassak. Írtam én már 5 magyar operát, s dicsekedés nélkül legyen mondva, kaptam is érte tapsot eleget; de miután esetlegesen 10 gyermekem is van, aki még annál is több gondot ad, szeretnék egyszer egy francia vagy olasz operát is írni, és pedig (kérem, ne botránkozzék meg!) merő spekulációból, hogy a siker esetére aztán magamnak oly nagy kvartélyt bérelhessek, melyben magam számára egy egészen külön szobácska, hova a gyerekek zaja el nem hat, komponáló teremül jusson; - mert a költészet magasztossága szerintem bizony nagyon is megfér a kényelem prózájával! Nem kívánok én nemzetem iránt valaha sem hálátlan, sem hűtlen lenni, - hálás elismeréssel fogadtam én mindig a sokszor érdemeim felett nyújtott kitüntetések, de nem fogja tán senki rossz néven vehetni, ha úgynevezett életrevalóságomat egyszer szülőföldemen kívül megpróbálhatnám!”⁵

Tudjuk, Liszt Ferenc a francia operaszcnát jól ismerve nem tartotta reálisnak a *Hunyadi László* párizsi bemutatójának esélyeit. A világpolgár Liszt ezt nyilván jobban látta, és ezt meg is írta Szemere Leopoldinának. De miért gondoljuk, hogy a „provinciális” Erkel ezt nem látta? Talán mivel nagyon régre nyúltak vissza ezek a próbálkozások, melyek mögött a Nemzeti Színház párizsi vendégeinek sok-sok pozitív visszajelzése állhatott. A történet mint tudjuk Petrichevich Horváth Lázárral, majd

4 Uo., 36–37.

5 Ua.

1. kép. A Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályán készülő *Erkel Ferenc Operák* kritikai összkiadás sorozat kötetei

Sigismond Thalberggel kezdődött kevéssel a *Hunyadi László* nemzeti színházi bemutatója után. Petrichevich 1845. április 19-én számolt be az általa szerkesztett *Honderűben* egy esetleges párizsi bemutató érdekében tett próbálkozásairól (az Academie Royal de Musique-nál próbálta meg benyújtani az operát, s tárgyalt az ottani opera igazgatójával).⁶ A zongoravirtuóz nagysikerű pest-budai hangversenye alkalmával tett ígéretet, hogy közbenjár a párizsi bemutató megvalósítása ügyében. Ezekről a próbálkozásról tudtunk, Petrichevich Horváth Lázár *Honderűjéből* és Liszt epés megjegyzéséből Hugó Károlynak írt levelében. (Bár Petrichevich maga utazott Párizsba kieszközölni a bemutatót, Liszt mégis megjegyzi Hugó Károlynak, ha Párizsba megy „oly emberekkel érintkezzék, kik valamit tudnak és akik cselekszenek, s ne utánozza Petrichevich Horváth Lázárt, aki a Hunyadit csupán lapjának párisi híreiben adatja elő.”⁷). Thalberg ígéretét az opera párizsi propagálásával kapcsolatban

6 Legány Dezső: „Erkel Hunyadi Lászlója”, *Magyar Zene* 11/4 (1970), 97–108., ide:101.

7 Lásd Liszt Ferenc Woronicében kelt 1847. november 7-i levelét, idézi Isoz *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párisi színrehozatalára*, 22.

id. Ábrányi Kornél is említi Erkel-életrajzában,⁸ és tudtuk, hogy Petrichevich Horváth Lázár a *Honderű*-ben 1846. március 11-én arról adott hírt, hogy Sigismond Thalberg, pest-budai hangversenyéről hazatérve művészek, zeneszerzők és bírálók előtt előadta a *Hunyadi László* több részletét, nagy tetszést aratva, és újból felcsillantva az opera előadatásának reményét. (Thalberg közbenjárásáról a párizsi előadás érdekében még 1851-ben is felröppen egy hír a *Hölgyfutár* hasábjain.)⁹

A témáról a 2021-es Liszt-konferencián beszéltem, azóta sikerült megtalálnom (hála a digitalizálások előrehaladásának) a *Le Constitutionnelle*-ben azt a cikket, amelyre Thalberg felesége, Francesca (Cecchina) Lablache, a nagytekintélyű operanékes, Luigi Lablache lánya (1844-től Sigismond Thalberg felesége) hivatkozik a *Honderű* említett számában közölt nyílt levelében – és amely cikket levele szerint mellékel is Petrichevich Horváth Lázárnak mintegy bizonyítékként. A levél és maga a *Le Constitutionnelle*-beli cikk egy szalonzenei eseményről számol be – a *Le Constitutionnelle* újságrója, a neves író és kritikus Pier-Angelo Fiorentino Thalbergnénél is érdekletesebben festi le a félnyilvános szalonzenei kamaraestet.

Az estély, amelyről beszámolnak, Thalberg apósának, Luigi Lablache tiszteletére rendezték, a hallgatóság pedig a párizsi szalonok krémjét képviselte. Miután hermetikusan elzárkóztak, gyapottal letakarták a csengőt és becsukták a szalon ajtaját a koncert keretében Thalberg és két zenész társa előadásában meghallgatták Beethoven op. 79-es B-dúr trióját, néhány fantáziát és duót operatémákra. Ezt követően az est hivatalos része be is fejeződött, amikor Thalberg (felesége és a kritikus egybehangzó elmesélése alapján) emlékezetből el kezdte játszani a Hunyadi László főbb számait.

Nehéz elhinni, hogy az opera egyetlen meghallgatása után Thalberg erre képes lett volna; de akár azt is mondhatnánk, hogy nem számít mennyi az igazság a kultikus történet e mozzanatában, ha nem kapná fel a fejét a közreadó, filológus szunnyadó állapotából: ugyanis 1846 januárjában, amikor ez a történet zajlik, még nem jelent meg a Hunyadi László zongorakivonata. Mona Ilona szerint a füzetekben kiadott,

8 Ábrányi itt megjegyzi: „Ugyancsak Petricsevich Horváth Lázár buzgólkodott az időben abban is, hogy Hunyadi a párisi nagy operában színre kerüljön. E törekvése azonban ép úgy nem sikerült neki akkor, mint későbbben másoknak sem, kik ily irányban ismételten fölvettek az iniciativa fonalát. S hogy ez 50 év után még manapságig sem sikerült, még Bécsben vagy más osztrák-tartományi fővárosban sem? Ennek bővebb megvilágítását e munka egyik későbbi fejezetének tartjuk fel.”. Vö. id. Ábrányi Kornél: Erkel Ferenc élete és működése (Kultur-történelmi korrajz) (Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1895).33.

9 PÁNDI Mariann: „A »Hunyadi László« két külföldi bemutatója a múlt század közepén”, *Magyar Zene* 6/2 (1965), 73–81., ide: 74.

EREDETI UJ OPERA

Erkel F. javára.

PECZ UR **VENDEG**

NEMZETI **SZINHÁZ**

Bérfel Pest, Szombaton, Január 27-én, 1844. Szűcs

ERKEL FERENCZ javára.
ELŐSZÓR:

Hunyadi László.

Eredeti nagy opera 4 felv. Irta Egressy B. zenéjét a JUTALMAZANDÓ. Az új öltözetek Podhráczky F. főruhásártnak felügyelete alatt készültek.

Első szakasz **CILLEI HALÁLA.** Személyei:

V. László, király	--- Havi	Hunyadi László	testvérek	PECZ
Cillei Ulrich, tornász	--- Földi.	Hunyadi Mátyás	--- Eder Luiza	
		Rozgonyi királyi hadnagy	--- Egressy Benj	

Fősrák, Király kísérete, Zsoldosok Nép. Történi: Nádoron, 1456.

Második szakasz **KIRÁLYI ESKÜ** Személyei:

V. László, magyar király	--- Havi.	Erzsébet, Hunyadi János özvegye	--- Schodeln.
Gara, nádor	--- Udvarhelyi M.	László } fiai	--- P. CZ.
Mária, leánya	--- Molnár Leopoldina	Mátyás } --- Eder Luiza.	
		Egy hölgy	--- Hubenai Jánosné

Kisembek, Hölgyek, Kíséret. Történi: Tem svári. 1456.

Harmadik szakasz **ÁRMÁNY** Személyei:

V. László magyar király	--- Havi.	Hunyadi László	--- PECZ.
Gara, nádor	--- Udvarhelyi M.	Hunyadi Mátyás	--- Eder Luiza.
Mária leánya	--- Molnár Leopoldina	Nászép, Katonák, Történthely: Buda, 1457.	

Negyedik szakasz **VÉRPAD** Személyei:

Gara, nádor	--- Udvarhelyi M.	Erzsébet, Hunyadi János özvegye	--- Schodeln.
Mária, leánya	--- Molnár Leopoldina	Hunyadi László, fia	--- PECZ
		Kíséret, Nép, örök, Bakó, Történi: Budán.	

PECZ ur a po soryi szinházról, mint vendég a czimszeremben lesz szerencsés föllépni.

A nagy érdemű közönség közebe mély tisztelettel ajánlja magát **ERKEL FERENCZ.**

Kértenek a páholy és zártzseket bérlő k. cz. uraságok, hogy órlelt helyek megtartása iránt reggeli 10 óráig rendelkezni méltóztatassanak — azonfű másoknak adtsak ki. Szabad jegyek nem használhatók.

A szinház lűtve beind. Kezdeté 7-edtél órákor, vége 9-után.

Ezen opera szövege kinyomtaltva kapható Kolosy Gergely pénzeszedónél egy p. huszasért

László Konti k. rendező. Kisdia Szagittgeti, útlelak

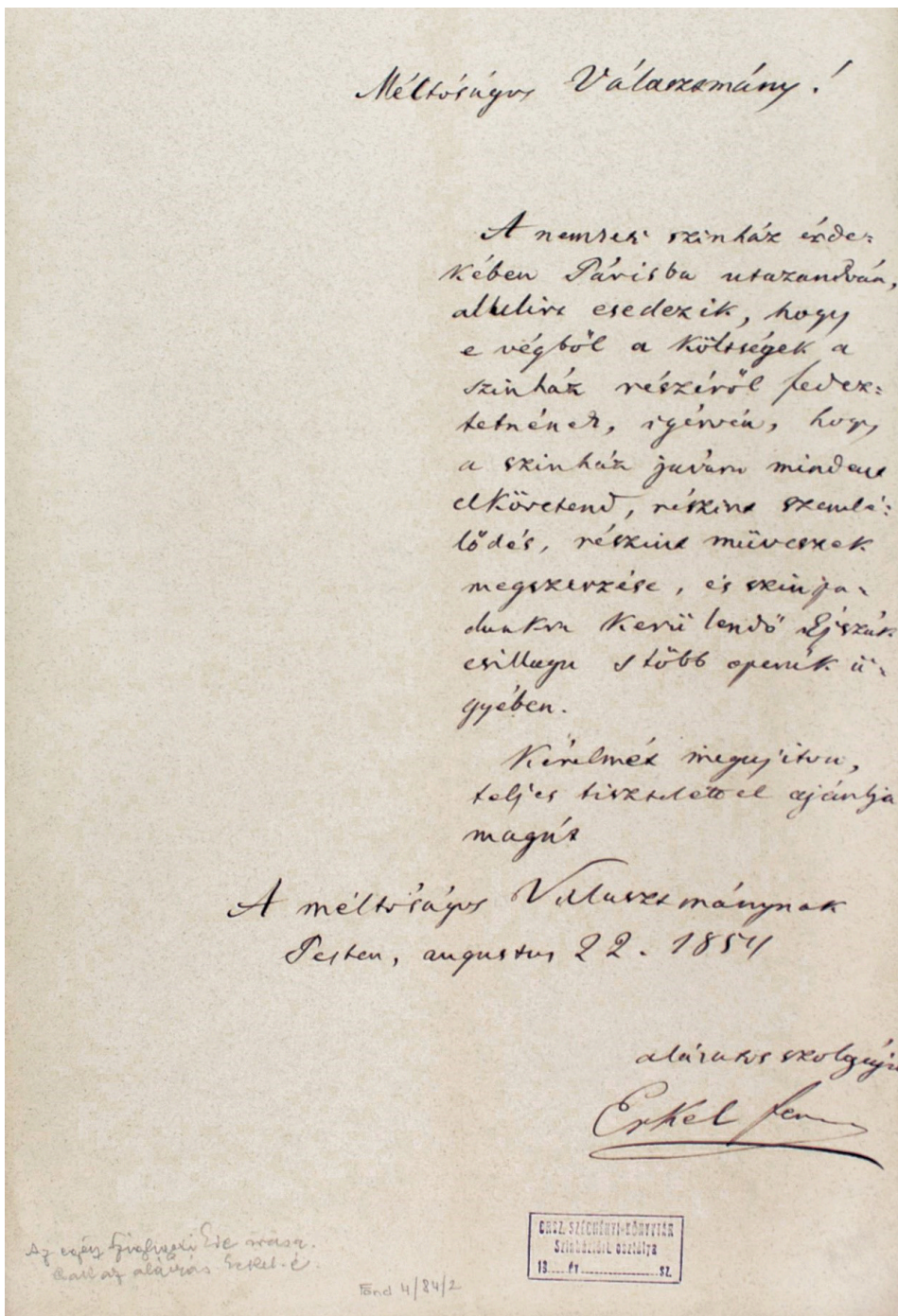
2. kép. A *Hunyadi László* nemzeti színházi bemutatójának (1844. január 27.) színlapja. Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár

Erkel által készített kivonatot Treichlinger 1846 júniusában adta ki.¹⁰ Ha téves is Mona adata, az biztos, hogy Thalbergék pesti látogatásakor, az év elején még nem jelent meg a *Hunyadi László* zongorakivonata, a kiadványt a Honderűben Petrichevich Horváth Lázár épp a Thalbergné párizsi levelét közlő hasáb alatt harangozza be 1846 márciusában.

Ám amennyiben igaz, hogy Thalberg ígéretet tett a párizsi bemutató előmozdítására, akkor elképzelhető, hogy Erkel valamilyen anyagot, feltehetőleg egy zongorakivonatot adhatott a kezébe. (Ilyennek talán már Petrichevich Horváth Lázárnál is kellett volna lennie korábbi párizsi próbálkozása során). Feltűnő legalábbis, hogy a *Le Constitutionelle* beszámolójában Fiorentino rendkívüli alapossággal képes végigmenni az opera számain, ezeket nemcsak zeneileg kommentálja, hanem a történetet is meséli. Nem teljesen pontosan. Mindez pedig azt sugallja, hogy Thalberg mindezeket elmondta, a kritikusnak pedig valamilyen kottaélménye is volt, egyébként lehetetlen, hogy az operát ennyire pontosan le tudta volna írni. A kritika akár megrendelt is lehetett – gondolhatnánk. De nem valószínű. A kritika hangvétele, Thalbergék lelkesedése igazinak tűnik, és van benne egy kis németellenes oldalvágás is. Fiorentino megjegyzi, hogy a történeti téma lehet a gátja Erkel operája bécsi bemutatójának.

„Egyedül maradván Thalberggel a szabad és bizalmas beszélgetések, az önkéntelen áradások, a húszszor megszakított, majd húszszor folytatott homályos párbeszédok óráján, a művész ujjai egyszer csak vándorolásba kezdtek a billentyűzeten, és az elejétől a végéig eljátszott nekünk, szinte észrevétlenül, egy e gész operát, ami úgy tűnik, mélyen megérintette utolsó útja során. Minden motívumra emlékezett, és [minden motívumot] hűségesen tolmácsolt nekünk a zongorán. Ez a komoly műalkotás, amely jelenleg a pesti nagy [értsd: Nemzeti] színház tulajdona, a *Hunyady* címet viseli, a 15. század egy jeles kapitányának nevét. A szerző, Erkel úr, hazája legszebb nemzeti dalait illesztette be partitúrájába, a büszke és lovagias Magyarország dallamait, mely ország szíve oly hevesen repes a haza és a szabadság pusztá említésétől, és amely az őt elnyomó vaskéz minden ütésétől megremeg. Ahogy az várható volt, a Hunyady sikerétől megriadt osztrák cenzúra elutasította [az opera] előadását a birodalmi színházban [értsd: a bécsi Hofoperben]. Ennek a műnek a mesterien meghangszerelt nyitánya önmagában is több motívumot tartalmaz, mint napjaink több operája. Az első felvonás egy bevezetésből [No. 1 Coro, No. 2 Cavatina], egy nagyon szép c-moll bosszúkarból [No. 3 Scena, 47. ütemtől], László románcából [No. 7 Aria] és egy zárókórusból áll

10 MONA Ilona. *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük 1774–1867* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989) (= *Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez* 2), 46.

3. kép. Erkel Ferenc beadványa a Nemzeti Színház Választmányához párizsi útjának támogatása ügyében, 1854. augusztus 22. Szigligeti Ede kézírása, Erkel Ferenc aláírása.
Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára

[No. 8 *Finale con Stretto*]. A második felvonás énekkari dialógussal kezdődik Lajos király őrei között, akik a Hunyady-testvérek várába akarnak erőszakkal bejutni, és ez utóbbiak katonái között, akik kiszorítják őket [No. 5 *Coro*]. A darab rendkívül eredeti és megkapó hatású. A nádor cavatinája [No. 13 *Aria*], egy pompás induló [No. 10 *Marcia* – a No. 4 *Marcia* ismétlése], Hunyady özvegye és két fia, László és Mátyás (aki később Kalóz Mátyás lett) tercettje [No. 12a *Terzetto*] a legkiemelkedőbb számok ebben a felvonásban, amely ragyogóan fejeződik be a megbékélés jelenetével a kastélyban. A király békeesküt tesz az evangéliumra, a kórusok pedig emelkedett stílusban és gondolatiságban fogant himnuszt énekelnek [No. 15 *Finale*]. A harmadik felvonásban, mely az összes közül a legrövidebb dicsérettel említhetjük a Hunyadyak anyjának Cavatináját [No. 9 *Aria*], valamint László eljegyzési jelenetét [No. 19 *Finale* kórusa], amelyet hirtelen megszakít az utóbbi letartóztatása. Egy igen nagy sikerrel megkoronázott újításnak köszönhető, hogy a felvonásközt egy nagy zenemű [értsd: hangszeres tétel/szám] tölti ki, melynek témája László álma a börtönben [No. 20 *Entr'act*, a Hatytyúdal]. A hol vidám, hol melankolikus nemzeti dallamok, felváltva fejezik ki a fogoly boldogságának emlékeit és közeli halálának előérzetét. Az utolsó felvonás a legszebb és legdrámaibb. László búcsúja menyasszonyától [No. 21 *Scena*, 84. ütemtől Mária–László duettje], egy gyászinduló [No. 22 *Finale* eleje, a *Marcia funebre*], amely az idősebb Hunyady-fivért kíséri a sírig [sic!], az anyai kétségbeesés, amely szívszorító zokogásba tör ki [No. 22 *Scena ultima* eleje] – mindezt mélységes igazság, szenvedély és szomorúság hatja át. Vihar és villámlások keverednek ezzel a komor jelenettel [No. 22 *Scena ultima* 22. ütemétől], mely Thalberg előadásában könnyekig meghatott benünket, és lehetetlennek véljük, hogy ez a pompás partitúra ne kerüljön előbb-utóbb színre valamelyik színházunkban.¹¹

11 „Resté seul avec Thalberg à l'heure des libres confidences, des épanchemens involontaires, des vagues entretiens vingt fois repris, vingt fois interrompus, ses doigts se sont mis à errer sur le clavier, et il nous a joué d'un bout à l'autre, et presque sans s'en apercevoir, un opéra entier, qui paraît l'avoir vivement ému à son dernier voyage. Il en a retenu tous les motifs et nous les a fidèlement traduits sur le piano. Cette œuvre sérieuse, qui fait en ce moment la fortune du grand théâtre de Pesth, est intitulée *Hunyady*, nom d'un illustre capitaine du XVe siècle. L'auteur, M. Erkel, a intercalé dans sa partition les plus beaux chants nationaux de son pays, de cette fière et chevaleresque Hongrie, dont le cœur tressaille si fort aux seuls noms de patrie et de liberté, qu'il fait trembler, à chaque battement, la main de fer qui l'opprime. Comme on devait s'y attendre, la censure autrichienne, alarmée du succès d'*Hunyady*, en a défendu la représentation sur le théâtre impérial. L'ouverture de cet ouvrage, instrumentée de main de maître, renferme à elle seule plus de motifs que n'en contiennent plusieurs opéras de nos jours. Le premier acte se compose d'une introduction, d'un très beau chœur de vengeance en *ut mineur*, de la romance de Ladislav et d'un chœur final. Le deuxième acte s'ouvre par un chœur dialogué entre les gardes du roi Louis, qui veulent forcer l'entrée du château des frères Hunyady, et les soldats de ces derniers, qui les repoussent. Le morceau est d'une grande originalité et d'un effet saisissant. La cavatine du Palatin, une marche délicieuse, un trio entre la veuve Hunyady et ses deux

A kritika talán mégis megtette hatását. Nem sok telik el az újabb párizsi próbálkozásig, melynek háttérében ott volt az 1850-ben a pesti Nemzeti Színházban vendégszeplő Anne de la Grange is – a Szemeréék leírása szerint.

Azonban, mit, mennyit tudhattak ekkor Erkelről? Nem sokat – annak ellenére, hogy például a Szabó-Havi társulat 1846-os sikeres osztrák–olasz turnéja után 1847–1848-ban a *Hunyadi László* részletei eljutottak a francia városokba, sőt Párizsba is. Ezek azonban csak részletek voltak a *Hunyadi Lászlóból*, és a hangsúly kevésbé a nagy operai kivitelezésen lehetett, mint inkább a *style hongroise* bemutatásán. Ebben a műsorban a Hunyadi László nyitánya (amit mintegy 30 helyen előadtak a szólamok bejegyzései alapján) talán komolyan vehető volt, de már az első felvonás Finale bizonyára inkább exotikumként hatott ebben a környezetben. A Király áriája (No. 17), ami Havi énekhangjára jól illeszkedhetett, nem a leghatásosabb, és egyébként nem is a magyaros számok közé tartozik az operában.

Amikor évekkel ezelőtt Aradon a Művészeti Múzeum raktárában megtaláltam az aradi Magyar Színház anyagában a Szabó–Havi társulat e turnéjának szólamanyagát tele a turné előadási bejegyzéseivel (az egyes városok zenekari zenészei jegyzték be, a társulat ugyanis csak énekesekkel turnézott), picit zavarban voltam. Milyen is lehetett ez az előadás, amit ráadásul gyakran komoly helyeken is játszottak (lásd t. k. Brüsszel, 1848. január 8., Théâtre Royal: 1848. január 10., 12.). Tudjuk, hogy a Nemzeti Színházban is fellépett nemcsak a Szabó–Havi társulat, hanem számos népdaltársaság is. A korabeli intézmények sokféle műsort képesek voltak befogadni alkalmanként. Mégis ezt látva méltatlannak éreztem Erkellel szemben.

Így nem lepett meg, amikor a Szabó–Havi társulat bécsi Theater an der Wienben tartott, immár a teljes operát bemutató előadása után Erkel elnézést kérő levelet

fils, Ladislas et Mathias (qui fut depuis Mathias le corsaire), sont les morceaux les plus saillans de cet acte, lequel se termine brillamment par la scène de réconciliation dans le château. Le roi fait le serment de paix sur l'Evangile, tandis que les chœurs entonnent une hymne d'une grande élévation de style et de pensée. Dans le troisième acte, le moins long de tous, on peut citer avec éloge la cavatine de la mère des Hunyady, et la scène des fiançailles de Ladislas, brusquement interrompue par l'arrestation de ce dernier. Par une innovation, couronnée d'un plein succès, l'entr'acte est rempli par un grand morceau de musique, dont le sujet est le rêve de Ladislas dans sa prison. Des airs nationaux, tantôt gais, tantôt mélancoliques, expriment tour-à-tour les souvenirs de bonheur du prisonnier et le pressentiment de sa mort prochaine. Le dernier acte est le plus beau et le plus dramatique. Les adieux de Ladislas à sa fiancée, une marche funèbre qui accompagne au tombeau l'aîné des Hunyady, le désespoir maternel qui éclate en sanglots déchirants, tout cela est d'une vérité, d'une passion et d'une tristesse profondes. L'orage et les éclairs se mêlent à cette lugubre scène. Exécutée par Thalberg, elle nous a touché jusqu'aux larmes, et il nous semble impossible que tôt ou tard cette magnifique partition ne soit pas représentée sur un de nos théâtres.». Lásd 1846. január 28. Le Constitutionnel, 28. évf., 28. szám, 1., 3. Németh István Csaba magyar fordítása.

4. kép. Erkel Ferenc: Hunyadi László. Az Anne de la Grange számára komponált betétária autográf partitúrája. Autográf partitúra. Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára

ír Suppénak, az est karmesterének (NB. a Szabó–Havi társulat ezúttal is csak énekekkel szerepelt, a zenekar a színház zenészeiből állt össze). Miért is kért Erkel elnézést? És milyen volt a fogadtatás? A sajtókutatás buktatóit még a helyi magyar nyelvű sajtó értelmezése esetében is nehéz elkerülni, a bécsi sajtó erőviszonyait érteni még

ennél is nehezebb. Ráadásul a bécsi sajtó zenetörténeti értékelése is számos tekintetben még hiányos osztrák részről is. Hogy az előadás után mi volt a mérvadó vélemény, hogyan formálta az Erkel-képet külföldön? Ez egy jövőbeli kutatási téma lenne. A következőkben én csak pár példát hoznék, amelyre naiv zenefilológusként rácsodálkoztam.

Erkel Európában – írtam fel magamnak, amikor elkezdtem anyagot gyűjteni a *Hunyadi László* recepciójához. És már az első találatok megleptek. A 18. századdal foglalkozó kutatóként gyakran használtam a 19. századi lexikonokat, így kíváncsian kerestem rá a század közepének Erkel-szócikkeire. A magyar zenetudomány története nincs feldolgozva.

Meglepődni így bőven van alkalmunk, a hazai korai lexikonok anyaga még feldolgozatlan. Legány Dezső vezetésével a Magyar Zenetörténeti Osztály számára Szekeres Kálmán írt összefoglalást a témáról, melyről Sz. Farkas Márta is publikált tanulmányt. Zenetörténetírás kezdeteiről jelenleg Molnár Szabolcs ír *Zenekultúra és nyelv* munkacímű disszertációt, melyben várhatóan foglalkozik a *Közhasznú esmeretek* tárásával a magyar zenei szaknyelv kialakulásával. Számos tanulmány készült a korabeli lapokról is, melyek közül Szőnyiné Szerző Katalin dolgozta fel részletesen a *Zenészet* *Lapokat* és írt tanulmányt id. Ábrányi Kornélról. A 2022-es bicentenáriumi alkalmából Ábrányinak egy egész konferenciát szerveztünk és elkészült id. Ábrányi Kornél honlapja is a műveinek digitalizált változatával és a konferencia előadásainak írott változataiból szerkesztett kötettel.¹² Jelenleg a Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályán Grosz Sára Aksza foglalkozik a zenetörténetírás 19. századi kezdeteivel, de a témát érinti az Osztályon folyó számos egyéb irány, ám tekintélyes sajtófeldolgozást igénylő kutatás a zenei élet professzionalizációjával kapcsolatban. Magam részéről a közelebről foglalkoztam Ábrányinak az *Egyetemes Magyar Enyklopédiában* közölt szócikkeivel (mintegy 178.000 leütésnyi anyag), amelyről eddig még nem tudott a kutatás, vagy legalábbis nem foglalkozott vele.¹³

12 id. Ábrányi Kornél. A HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet Magyar Zenetörténeti Osztályának honlapja. Felelős szerkesztő: Kim Katalin. A szerkesztő munkatársai: Grosz Sára Aksza, Komáromi-Nagy Márton, Simény Beáta & Vizinger Zsolt. A tartalmakat összeállította: Bukáné Kaskötő Marietta, Grosz Sára Aksza, Komáromi-Nagy Márton, Vizinger Zsolt. Előszó Kim Katalin. Honlaptervezés és grafika: Vizinger Zsolt <https://zti.hu/files/mzi/abranayi/index.html> (utolsó letöltés: 2023. december 2.).

13 BÉKÉSSY Lili Veronika: *Zenei mindennapok és zenei reprezentáció Pest-Budán. A Főváros zenei sajtója 1857-ben*. PhD disszertáció (Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2023); TÓTH Emese: „Egy főváros nevezetességei. Jankó János Pest-Budája”, in KIM Katalin – HORVÁTH Pál: *Budapesti mindennapok Erkel és Liszt korában – Ünnepi konferencia Eckhardt Mária tiszteletére* (Budapest, HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet, 2023); lásd ugyane kötetben GROSZ Sára Aksza: „»Lisztnek egy barátja« – Ponori Thewrewk Emil”, valamint KACZMARCZYK Adrienne: „Liszt Ferenc műsorválasztása Pest-Buda számára. A weimari szimfónikus szerző

A legelső kötet 1858-as, melyben Ábrányi is bőven publikált. Az Enciklopédia Erkel Ferenc-szócikket tartalmazó kötete 1870-ben jelent meg. Viszonylag ez is korainak mondható. Bár nem az.

Az általam eddig talált szócikk az *Újabb ismeretek* tárában jelent meg 1850-ben. Nem hosszan, de részletesen ismerteti Erkel-életrajzát, és főbb műveit és azok fogadtatását (az Y szignójú szerző akár Ábrányi is lehetne). A szócikkre pedig nem más, mint a Wurzbach-lexikon hívta fel a figyelmem. A Wurzbach mindenkinek benne van a látókörében, Erkelre ebben mégsem szokás rákeresni, különösen nem a sorozat 1858-as kötetében. A naiv kutató meglepetése, itt volt a legnagyobb. A Wurzbach-lexikon nemcsak részletesen ír Erkelről, hanem egy lexikonhoz képest részletes kommentált bibliográfiát is mellékel hozzá. Ebben szerepel az *Újabb ismeretek* tárának 1850-es kötete is. A további forrásai a *Biographisch Lexikon der Kaiserthum Österreich* lexikonjának a Brockhaus és Meyer *Conversationslexikon*, valamint a korabeli német nyelvű sajtó közül a *Hunyadi László* dicsőséges pesti bemutatójának beszámolója az *Allgemeine Mssikalische Zeitung*ban, Hanslich epés kritikája az 1856-es Szabó-Havi féle előadás után (melyben úgy véli, hogy az opera sem nem nemzeti, sem nem eredeti), és Zellner *Blätter für Musik*ja – mintegy a másik oldal képviselőjében. A Pesten is többször koncertező Zellner ti. már korábban is értékelte, nagyra tartotta Erkel Ferenc zenéjét és a Nemzeti Színházban végzett tevékenységét.

A legfajszúlyosabb mindezek közül, gondoljuk mi, ma, Hanslick megszólalása. Fájó és nehéz megérteni. Érdemes lenne ezzel még részletesebben foglalkozni a későbbiekben. Wurzbachot azonban úgy tűnik nem ingatta meg – szintén pozitívan ír Erkelről és a *Hunyadi Lászlóról*, és láthatólag nem tántorította el a későbbi lexikon szerzőit sem. A korábbi külföldi lexikonokban ugyanis, ha megemlítik Erkel, akkor a *Hunyadi Lászlót* emelik ki elsősorban. Wurzbach is ezt teszi. Igaz némi tárgyi tévedést véteve: szócikkben nála Erkel első operája a *Hunyadi* és a *Bátori Mária* ezt követi.¹⁴ Feltűnő továbbá, hogy tud a Bánk bán előkészületeiről 1858-ban! A lexikon Erkel-szócikkében is megemlíti, a lexikon Egressy Gábor és Béni szócikkében pedig

művei” és SIMÉNY Beáta: *Brassai Sámuel, a Szépirodalmi Lapok zenekritikusa* c. tanulmányait. Pest-Buda zeneéletében jelentős szerepet játszó zeneszerző és zenekritikus egyéniségének, Ábrányi Kornélnek sokszínű munkásságával foglalkozik VIZINGER Zsolt: *Komponálás tetszetős modorban* (Budapest, Zenetudományi Intézet, 2022. Lásd továbbá HORVÁTH Pál: „Liszt látogatása a pesti Nemzeti Színházban”, in Domokos Zsuzsa – Csengery Kristóf – Cselényi Máté (szerk.): *Liszt és magyar kortársainak kapcsolata Magyarország művelődéstörténetének tükrében* (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2023), 72–89.; GUSZTIN Rudolf: „The Question of National Identity in the Multiethnic Sopron Through the Work of the Dalfűzér/Liederkrantz (1847-1867)”, *Musicologica Olomucensia* 2787-9186 2787-9194 35 (1), 44–61.

14 Ezt a tévedést, mármint a két opera sorrendjével kapcsolatban más német lexikonban nem talál-
tam.

Allo molto Presto 195.
155

Gara hangban
kiált

a vágás
hallik a szim
pardon

col Flauto
col Basso
col Tromba
col Fagott

ff
f
p

Allo molto Presto

5. kép. Erkel Ferenc: *Hunyadi László*. A negyedik felvonás fináléja. Autográf partitúraoldal.
Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára

kiemeli, hogy Benjámin számos Erkel-opera librettóját írta, közöttük a *Bánk bán*ét is.

A folyamatban lévő kutatás eredményei közül érdemes megemlítenünk a német berlini 1870-es évekbeli lexikonok rövid híradásait, melyek a Hunyadi Lászlót és Erkel dalait (sic!) emelik ki, és előfordul, hogy megjegyzik: Erkel szereti a német zenét, egészen Meyerbeerig!! Ez több mint reklámfogás. De a Hunyadi László szerepel Fétis 1866-os *Biographie Universelle*-ében (3. kötet, 2. kiad), és ami meglepő, hogy a *Biographie Universelle* 1878-as, Arthur Pougin vezetése alatt szerkesztett Supplement kötete aktuális információval egészíti ki az Erkel-szócikket megadva a *Brankovics György* bemutatójának dátumát.

Ezek azok az évek, amikor az újabb magyar nyelvű Erkel-szócikk jelenik meg az *Egyetemes Magyar Encyklopédiában* (Fnn aláírással). Furcsa hogy nem Ábrányi írja – talán mivel ezek azok az általa az Erkel-életrajzában jelzett évek, amikor nem voltak jóban Erkellel. És 1879-ben már megjelenik az első zenei lexikon, Sággh Józsefé, ahol Erkel természetesen ekkor már fiaival közösen szócikket kap.

Milyen ez az Erkel-kép? Letargikus, keserű – Ábrányinál. Tudjuk, hogy támadták Erkelt a *Zenészet*i Lapokban, Erkel-biográfiájában Ábrányi mégis sokat és sokszor mentegeti a zeneszerzőt, ha például alkotói szünetről van szó (mondván ez nem volt az). Gyakran hivatkozik személyes kapcsolatukra, és személyes a jellemrajz is. Azonban, ahogy az egész 19. századról elég letargikus képet fest Ábrányi, úgy ez átragad az általa közvetített Erkel-képre is (szótlán, mogorva), és nemcsak az Erkel-jellemrajzra, hanem az Erkel-recepcióra is – érdektelenség. Ezzel is zárja Erkel-életrajzát. Talán ezért (is) volt olyan meglepő már a korai lexikonok fellapozásakor: hogy igen, ott van Erkel. Sőt: Wurzbach, a kora legnagyobb magyar zeneszerzőjének nevezi 1858-ban. Az *Erzsébet* operáról nem tud (vagy a szöveg írásakor még nem tudhatott), így véleményét a Hunyadi Lászlóra alapozza. A lexikonokban tehát kifejezetten pozitív a Hunyadi László recepció. Hogy mégsem került előadásra külföldön, ebben a mindig negatív Ábrányinak mégis igaza lehet: „legkimagaslóbb magyar operáinak szövegei lévén oly történelmi természetűek, melyek a monarchikus és arisztokratikus államok elvei s érzületének nem épen hízelegnek.” Egyébként ezt mondja Fiorentino is.

6. kép. Erkel Ferenc portréja a zeneszerző Szigligeti Edének szóló 1844-es autográf dedikációjával közös népszínházi évből. Litográfia. Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár

ABSZTRAKT

KIM KATALIN (HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet)

Az Erkel-operák kanonizációjáról. 19. századi lexikonok Erkel-szócikkei

Az utóbbi években végzett forrás- és sajtókutatások eredményeként ma már sokkal többet tudunk nemcsak Erkel Ferenc operáinak – a *Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Erzsébet*, *Bánk bán*, *Sarolta* és a *Dózsa György* –, népszínműveinek, valamint az Erkel–Kölcsey *Hymnusz* kompozíciós folyamatáról, előadói gyakorlatáról és sajtóreceptiójáról, hanem lényegesen gyarapodott tudásunk Erkelnek a Nemzeti Színház és a Filharmóniai Társaság élén kifejtett működésével kapcsolatban is. Mindezzel együtt pedig a zeneszerző–karmesterről kialakult korábbi képünk is árnyaltabbá vált, fokról-fokra változott – olyannyira, hogy talán időszerű lenne azt újragondolni azt, Erkel magáról ritkán nyilatkozott. Így az újragondolás első lépése lehet akár annak feltérképezése is, hogy mit tudtak és gondoltak róla a kortársak itthon és a magyar nyelvterületen kívül, és miként írtak róla, ha nem az operaelőadások közelségében megszületett kritikákban, hanem objektívebbnek szánt lexikoncikkekben, beszámolókbán, elemzésekben ismertették pályáját, munkásságát vagy egyes műveit.

Kulcsszavak: Erkel Ferenc, zenei lexikográfia, 19. századi magyar zenetörténetírás, 19. századi zenei sajtó.

KIM KATALIN, HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet tudományos főmunkatársa, igazgatóhelyettese és a Magyar Zenetörténeti Osztály osztályvezetője. Kutatási területe a 18. és kora 19. századi vokális-hangszeres repertoár, valamint a 19. századi magyar nyelvű zenés színjátszás. Erkel Ferenc operáinak közreadójaként kutatja az Erkel Ferenc kompozíciós műhelyében kialakult közös komponálás módszerét, Erkel operáinak receptióját és a Nemzeti Színház előadói gyakorlatát.

ABSTRACT

KATALIN KIM (HUN-REN RCH Institute for Musicology)

**On the Canonization of Erkel's Operas. Articles on Erkel in
Nineteenth-century Encyclopedias**

Due to the source and press research in recent years, we now know much more about the compositional process, performance practice, and press reception of Ferenc Erkel's operas – *Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Erzsébet*, *Bánk bán*, *Sarolta*, and *Dózsa György* –, his folk theatre works, and his musical setting of Kölcsey's *Hymnusz*. On the other hand, we have also gained considerable knowledge concerning Erkel's activity at the helm of both the National Theatre and the Philharmonic Society. As a result, our earlier image of the composer-conductor has become more nuanced and gradually changed – so much so, that it is perhaps timely to rethink it. Erkel rarely made statements about himself. The first step in this reconsideration could therefore consist of exploring what his contemporaries knew and thought about him, both at home and outside the Hungarian-speaking world. We should also take into account, how they wrote about him in those cases when his career, his activity, or his individual works were not addressed in reviews written in the immediate proximity of the opera performances, but in encyclopedia articles, reports and analyses, which were intended to be more objective.

Keywords: Ferenc Erkel, musical lexicography, nineteenth-century Hungarian music historiography, nineteenth-century music press

KATALIN KIM is Senior Research Fellow at and Deputy Director of the HUN-REN RCH Institute for Musicology as well as Head of the Department of Hungarian Music History. Her research interests include eighteenth- and early nineteenth-century vocal-instrumental repertoire and nineteenth-century musical theatre, performed in Hungarian. As an editor of Ferenc Erkel's operas, she conducts research on the method of collaborative composition in Ferenc Erkel's workshop, the reception of Erkel's operas, and the performance practice of the National Theatre.